

doc. dr hab. Jadwiga Seremak-Bulge
dr inż. Ewa Rosiak
prof. dr hab. Roman Urban
IERiGŻ-PIB, Warszawa

Bilansowe i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora zbożowego i rzepakowego w Polsce (prezentacja raportu dla Izby Zbożowo-Paszowej)

1. Produkcja zbóż – mimo dużych zmian rynkowych i ekonomicznych uwarunkowań sektora – nie miała wyraźnych tendencji rozwojowych. Niezbyt duże były zmiany powierzchni uprawy zbóż, przy stagnacji plonów. Produkcja rzepaku do 2003 roku ulegała dużym wahanom, a od 2004 roku występuje silny trend wzrostowy, głównie powierzchni uprawy rzepaku. Systematycznie zwiększała się powierzchnia uprawy gatunków zbóż o większej plenności.

Tabela 1. Powierzchnia uprawy zbóż i rzepaku (w tys. ha)

Okres	Uprawa zbóż	w tym: gatunków bardziej plennych	Uprawa rzepaku	Zasiewy całkowite
1990-1992	8 590	4 352	462	13 979
1993-1995	8 582	4 183	442	13 084
1996-1998	8 871	4 457	355	12 457
1999-2001	8 779	4 597	475	12 460
2002-2004	8 283	4 731	468	10 980
2005-2006	8 396	4 927	625	11 298
2007 ^a	8 500	4 980	700	×
2010 ^a	8 650-8 780	5 260-5 400	600-850	×
2013 ^a	8 700-8 800	5 675-5 900	600-1 130	×

^a prognoza IERiGŻ-PIB, wariant prawdopodobny i optymistyczny

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dalszy rozwój zasiewów zbóż i rzepaku zależy głównie od zmian dochodowości ich produkcji, a szczególnie od stabilności polityki popierania sektora biopaliwa. Jeżeli nie będzie w tej dziedzinie stabilności, to realny jest prawdopodobny wariant prognozy, przewidujący niewielki wzrost powierzchni zasiewów zbóż i stabilizację zasiewów rzepaku na poziomie ok. 600 tys. ha. Aktywna polityka popierania produkcji biopaliwa wpłynie na możliwość realizacji optymistycznego wariantu prognozy, przewidującego prawie dwukrotne zwiększenie zasiewów rzepaku.

2. W latach poprzednich notowano stagnację plonowania zbóż, a wzrost przeciętnego plonu wynikał głównie ze zwiększenia zasiewów zbożami bardziej plennymi. W ostatnich latach nastąpił natomiast wyraźny wzrost plonów rzepaku (o 0,4-0,5 ton z 1 ha). W przyszłości w prawdopodobnym wariantcie prognozy przewiduje się słabą tendencję wzrostu plonów zbóż, głównie pszenicy oraz ustabilizowanie plonów rzepaku na poziomie nieznacznie przekraczającym 2,5 tony.

Tabela 2. Plony zbóż i rzepaku (w tonach/ha)

Okres	Zboża wszystkich rodzajów	w tym: pszenica	Kukurydza	Rzepak
1990-1992	2,94	3,60	4,51	2,17
1993-1995	2,76	3,37	4,69	2,06
1996-1998	2,94	3,43	5,45	2,01
1999-2001	2,85	3,42	6,00	2,21
2002-2004	3,22	3,85	5,66	2,41
2005-2006	2,91	3,60	5,01	2,58
2007 ^a	3,21	3,85	5,66	2,50
2010 ^a	3,27-3,54	4,00-4,28	5,66-5,80	2,55-3,03
2013 ^a	3,37-3,65	4,20-4,50	5,66-6,20	2,63-3,10

^a prognoza IERiGŻ-PIB, wariant prawdopodobny i optymistyczny

Źródło: Opracowanie własne danych GUS.

Natomiast w wariantcie optymistycznym przewiduje się zwiększenie plonów zbóż o ok. 10% (do ponad 3,5 tony z 1 ha), a rzepaku o ok. 20% (do ponad 3 ton z 1 ha).

3. W poprzedniej i bieżącej dekadzie produkcja zbóż w Polsce wynosiła średnio ok. 25,5 mln ton, ale przy dużej jej zmienności od 20 do 30 mln ton. W latach 90-tych produkcja rzepaku była bardzo zmienna i w zasadzie nie przekraczała 1 mln ton. W ostatnich kilku latach zwiększyła się ona do ok. 1,5 mln ton rocznie.

Tabela 3. Zbiory zbóż i rzepaku (w tys. ton)

Okres	Zboża łącznie	Rzepak
1990-1992	25 262	1 003
1993-1995	23 695	909
1996-1998	25 952	714
1999-2001	25 017	1 051
2002-2004	26 634	1 125
2005-2006	24 352	1 513
2007 ^a	27 285	1 750
2010 ^a	28 285-31 081	1 530-2 575
2013 ^a	29 319-32 120	1 578-3 503

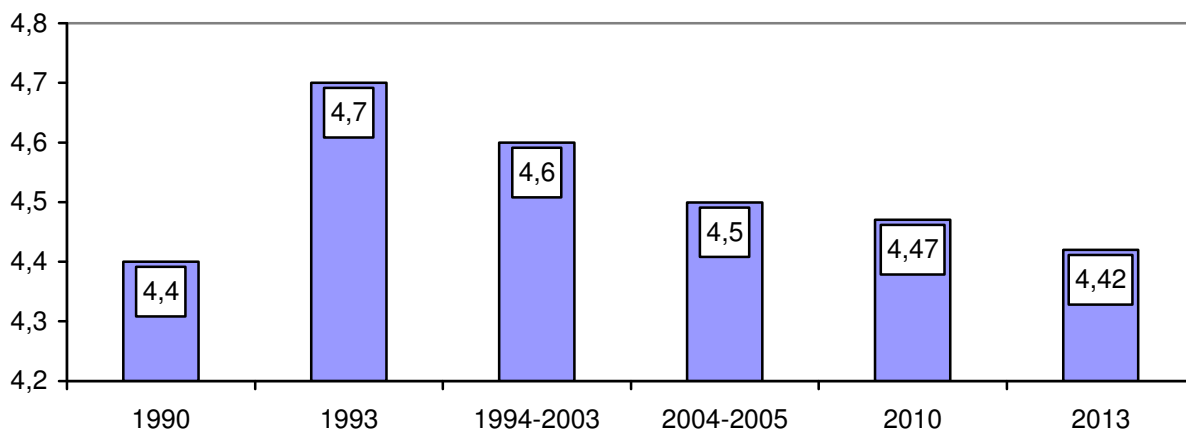
^a prognoza IERiGŻ-PIB, wariant prawdopodobny i optymistyczny

Źródło: Opracowanie własne danych GUS.

W prognozie prawdopodobnej przewiduje się powolny wzrost produkcji zbóż w Polsce (do 27,3 mln ton w 2007 roku, 28,3 mln ton w 2010 roku i 29,3 mln ton w 2013 roku) oraz stabilizację zbiorów rzepaku na poziomie nieco przekraczającym 1,5 mln ton. Natomiast w optymistycznym wariantcie prognozy produkcja zbóż w 2010 roku przekroczy 31 mln ton, a w 2013 roku – 32 mln ton. W tym wariantcie jeszcze szybszy może być wzrost produkcji rzepaku (do 2,6 mln ton w 2010 roku i 3,5 mln ton w 2013 roku). Realizacja tego wariantu wymaga jednak przyspieszenia zmian strukturalnych w rolnictwie, stopniowego wprowadzania GMO w produkcji zbóż i rzepaku oraz aktywnej polityki wspierania produkcji i stosowania biopaliw.

4. Krajowy popyt konsumpcyjny na przetwory zbożowe ma powolną tendencję spadkową. Wynosił on ok. 4,4 mln ton mąki na początku lat dziewięćdziesiątych, ok. 4,7 mln ton w 1993 roku, 4,6 mln ton w latach 1995-2003 oraz 4,5 mln ton w latach 2004-2006. W najbliższych latach może się obniżyć do 4,4 mln ton w 2013 roku.

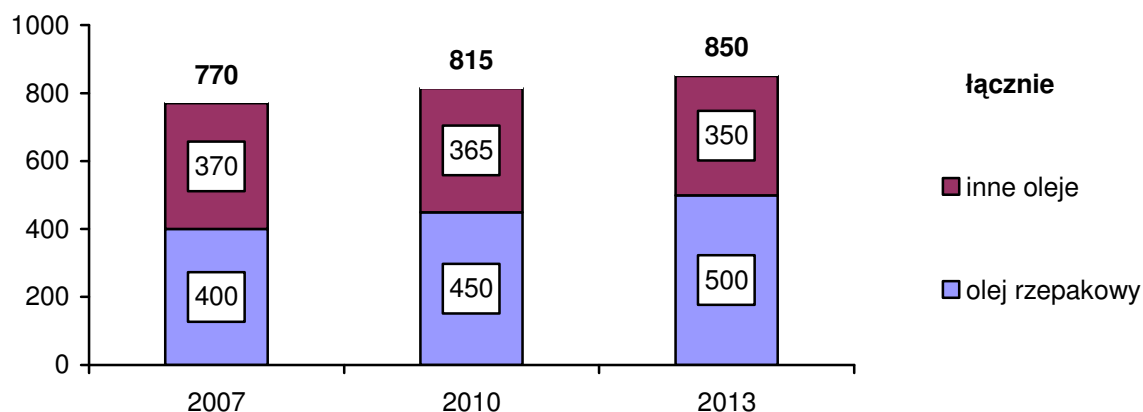
Rysunek 1. Spożycie globalne przetworów zbożowych (w mln ton w ekwiwalencie mąki)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

5. Konsumpcja tłuszczów roślinnych miała silną tendencję wzrostową do 1997 roku (z 7,6 kg w 1990 roku do 16,9 kg w 1997 roku). W latach następnych nastąpiło spowolnienie wzrostu i w 2006 roku spożycie wyniosło 20 kg. Prognoza IERiGŻ przewiduje zwiększenie spożycia tłuszczów roślinnych do 22,5 kg w 2013 roku, a w ślad za tym wzrost zapotrzebowania konsumpcyjnego na olej rzepakowy (z 400 tys. ton obecnie do 450 tys. ton w 2010 roku i 500 tys. ton w 2013 roku).

Rysunek 3. Spożycie tłuszczów (w tys. ton)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6. Największą pozycję rozchodową bilansu zbóż stanowi ich spasanie w żywieniu zwierząt gospodarskich. W ostatnich piętnastu latach miało ono słabą tendencję wzrostową z 17,1 mln ton w latach 1991/92 – 1995/96 do 18,9 mln ton w latach 2004/05 – 2006/07. W tym samym czasie szybciej zwiększyło się zużycie paszowych surowców wysokobiałkowych (z 1,85 do 3,7 mln ton), a produkcja zwierzęca w przeliczeniu na mięso zwiększyła się z 5,6 mln ton do 6,5 mln ton.

Dane te wskazują, że rozwój produkcji zwierzęcej jest możliwy przy relatywnie małym wzroście zużycia pasz treściwych, szczególnie zbożowych. Następuje poprawa efektywności produkcji zwierzęcej, wzrost koncentracji białka w paszach, przy stałym zwiększaniu udziału bardziej zbożochłonnych kierunków chowu (trzody i drobiu).

Tabela 4. Produkcja zwierzęca i zużycie pasz treściwych

Okres	Zużycie pasz (w mln ton)			Produkcja zwierzęca (w tys. ton)	
	zbożowych	białkowych	treściwych razem	łącznie	w tym: produktów chowu trzody i drobiu
1991/92 – 1995/96	17,1	1,8	18,9	5 625	2 651
1996/97 – 1999/00	18,6	2,6	21,2	5 867	2 947
2000/01 – 2003/04	18,3	3,0	21,3	6 090	3 339
2004/05 – 2006/07	18,9	3,7	22,6	6 513	3 714
2010	19,5	4,3	23,8	6 918	4 107
2013	19,8	4,5	24,3	7 138	4 275

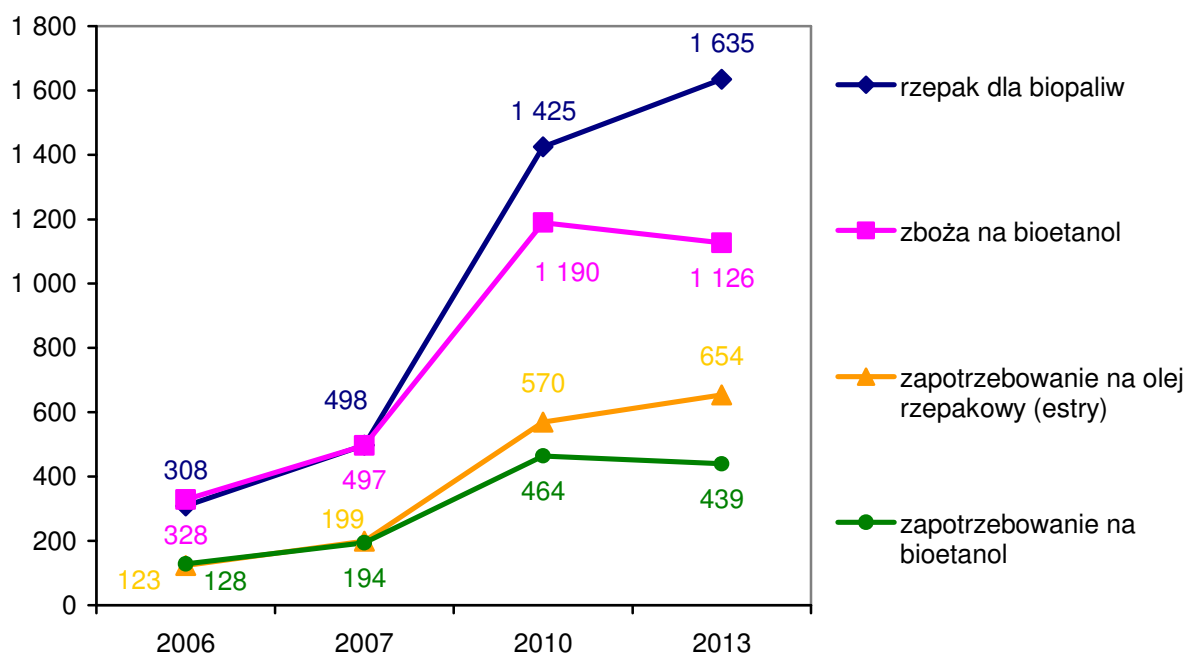
Źródło: Według danych z Analiz Rynkowych: Rynek pasz, Rynek mięsa, Rynek mleka i Rynek drobiu i jaj.

Kontynuowanie relacji między przyrostem produkcji zwierzęcej a przyrostem zużycia pasz oznacza, że prognozowany wzrost produkcji zwierzęcej do 2013 roku o ok. 625 tys. ton w przeliczeniu na mięso zwiększy zapotrzebowanie na pasze treściwe o 1,8 mln ton, w tym zbożowe 0,95 mln ton.

7. Popyt sektora biopaliw dopiero od kilku lat ma znaczenie dla produkcji zbóż i rzepaku. Obecnie jest to najbardziej dynamiczny segment rynku tych produktów rolnych. Zużycie przemysłowe zbóż w ostatnim piętnastoleciu zwiększyło się o 50% do 1,2 mln ton. Był to efekt wzrostu produkcji spirytusu, słodu i izoglukozy. Sektor biopaliwa obecnie angażuje 128 mln l bioetanolu, co stanowi ekwiwalent 328 tys. ton żyta i 40% produkcji spirytusu surowego oraz 123 tys. ton oleju rzepakowego, będącego ekwiwalentem 308 tys. ton rzepaku (20% zbiorów).

Zgodnie z celami określonymi w Dyrektywie 2003/30/WE do 2013 roku zapotrzebowanie na bioetanol wzrośnie do 439 mln l, a na estry do 654 tys. ton. Stanowi to ekwiwalent 1,1 mln ton zbóż i 1,6 mln ton rzepaku. Oznacza to 3,5-krotny wzrost popytu sektora biopaliw na zboża i ponad 5-krotny na rzepak.

Rysunek 3. Popyt sektora biopaliw na zboża i rzepak (w tys. ton)

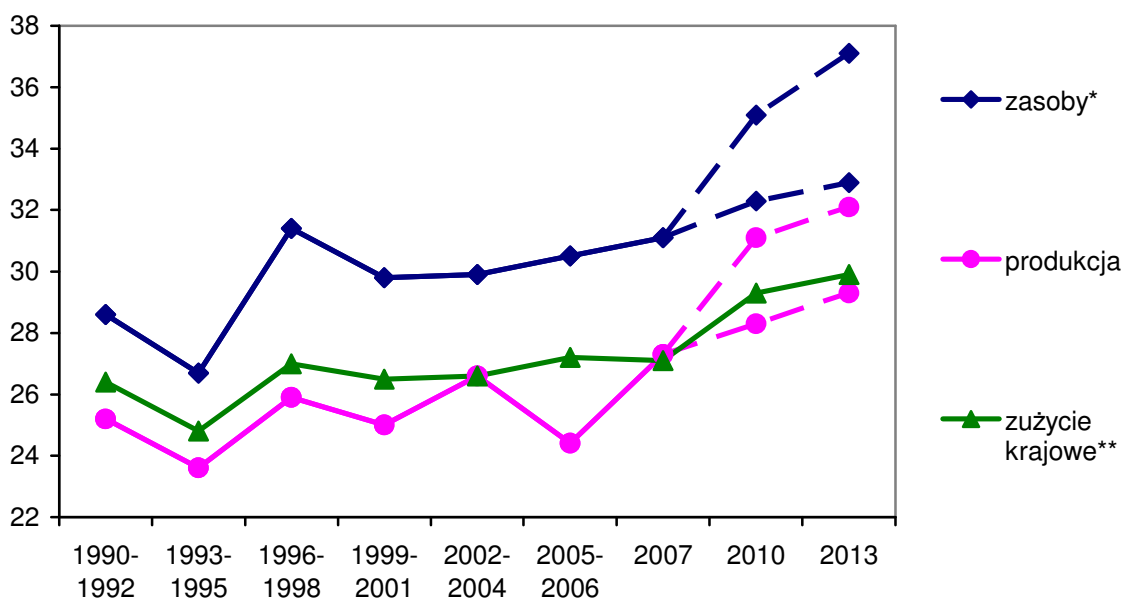

Źródło: Opracowanie własne.

Łącznie z produkcją słodu i izoglukozy zużycie przemysłowe zbóż zwiększy się z 1,2 mln ton obecnie do 2,2-2,4 mln ton w 2013 roku.

8. Porównanie produkcji i zużycia krajowego zbóż wskazuje, że stałym zjawiskiem był niedobór produkcji zbóż. Prawie we wszystkich analizowanych okresach trzyletnich (poza 2002-2004) produkcja zbóż była średnio o ok. 1,2 mln ton niższa od krajowego zużycia. Różnica ta była niwelowana importem zbóż bądź też zmianami stanu zapasów.

Rysunek 4. Porównanie produkcji i krajowego zużycia zbóż (w mln ton)

* suma zbiorów, zapasów początkowych i importu

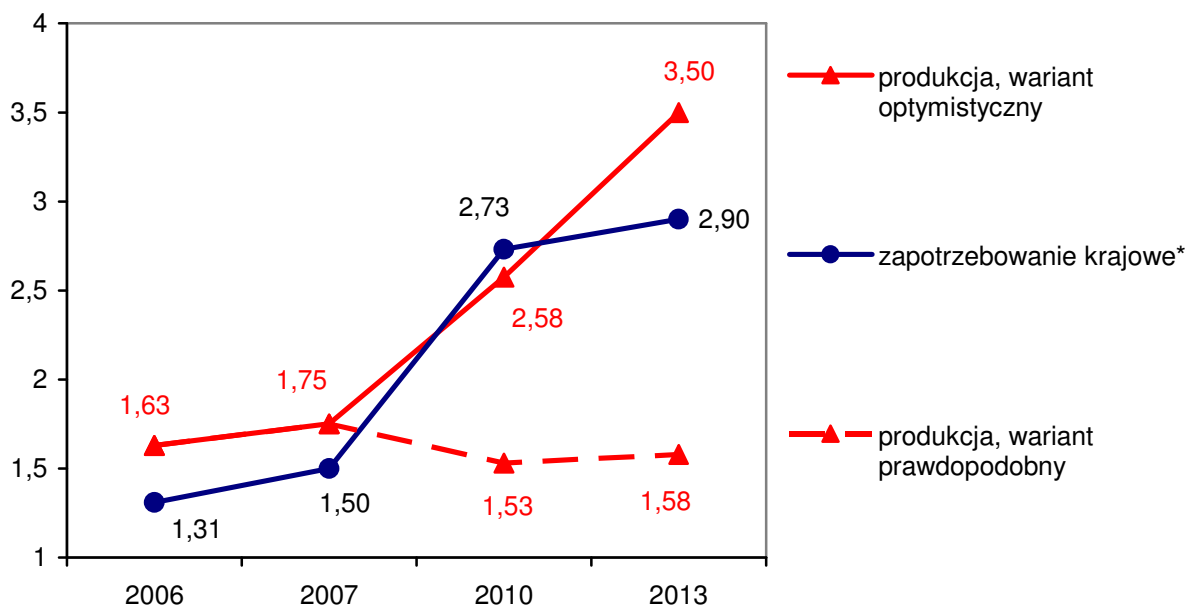
** łącznie spożycia, spasania, zużycia przemysłowego, wysiewu oraz ubytków i strat

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych publikowanych w Analizach Rynkowych IERiGŻ.

Stan z lat poprzednich powtórzy się w przyszłości wtedy, gdy realizowany będzie prawdopodobny wariant prognozy produkcji zbóż. Produkcja przekroczy krajowe zużycie zbóż wówczas, gdy uprawa zbóż rozwijać się będzie według ścieżki określonej w optymistycznym wariantcie prognozy.

9. Sektor rzepaku od lat wyróżnia się wyższą produkcją tych nasion od ich zużycia krajowego. W ostatnich trzech latach – mimo dużego wzrostu zużycia krajowego (z 0,8-0,9 mln ton do 1,3-1,4 mln ton) – nadwyżka ta wynosiła ok. 0,2 mln ton. Stan ten może się zmienić, gdyż spodziewany wzrost zapotrzebowania na rzepak ze strony sektora biopaliw nie znajduje pokrycia w prawdopodobnym wariantcie rozwoju produkcji. Tylko dalsze gwałtowne zwiększenie uprawy rzepaku stworzy szansę na utrzymanie relacji zużycia do produkcji na poziomie osiąganym w ostatnich latach.

Rysunek 5. Porównanie zbiorów i zużycia krajowego rzepaku (w mln ton)

* na cele spożywcze i sektora biopaliw

Źródło: Opracowanie własne.

10. Analizy konkurencyjności wskazują, że zarówno sektor zbożowy, jak i rzepakowy ma dodatnie saldo handlu zagranicznego. W sektorze zbożowym jest to trwałe zjawisko tylko w latach dobrych i przeciętnych zbiorów. Istotną cechą tego sektora jest także to, że wyraźne przewagi konkurencyjne ma wtórne przetwórstwo zbóż, głównie piekarnictwo i produkcja pieczywa cukierniczego oraz wyrobów spożywczych z ziarna otrzymanego przez pęcznienie i prażenie. Eksport tych działów stanowi duży odsetek wartości przemysłowej produkcji: pieczywa świeżego 24%, żywności preparowanej 25%, pieczywa cukierniczego trwałego i świeżego 16% (wartości w cenach bazowych). Są to działy o rozwiniętej orientacji eksportowej. Ceny zbytu tych produktów w Polsce są średnio dwukrotnie niższe niż np. w Niemczech.

Odmienna sytuacja występuje we wstępnym przetwórstwie zbóż. Saldo obrotów mąkami, kaszami i sładem ma trwałą i rosnącą wartość ujemną, a krajowe ceny zbytu tych produktów są zbliżone do średnich cen zbytu w Niemczech. Natomiast w handlu ziarnem zbóż wartość i wolumen eksportu przewyższa import tylko w latach dobrych i przeciętnych urodzajów, a wysoką wartość ujemną ma w latach niskich zbiorów. Ceny zbóż w Polsce są nieco niższe od przeciętnych w UE oraz od notowanych w Niemczech i Francji, wyraźnie niższe od cen w Wielkiej Brytanii i w krajach Europy Południowej, a wyższe niż w Słowacji czy też na Węgrzech. Taki układ cen występował głównie w latach dobrych i przeciętnych zbiorów.

Eksport rzepaku, oleju rzepakowego, a zwłaszcza śruty rzepakowej jest znacznie wyższy od zwykle bardzo małego importu tych produktów. Nadwyżka w eksporcie sektora rzepakowego jest jednak wielokrotnie mniejsza od dużego importu innych olejów i śruty nasion oleistych.

11. Z analizy uwarunkowań bilansowych i ekonomicznych rozwoju wynika, że możliwy jest optymistyczny scenariusz rozwoju sektora zbożowego i rzepakowego, ale wymaga to wielu działań o charakterze makro- i mikroekonomicznym. Do najważniejszych można zaliczyć:

- a) Poprawę efektywności działania i obniżkę kosztów produkcji, które są warunkiem rozwoju i utrzymania konkurencyjności obu sektorów i powinny być jednym z głównych celów kolejnych programów restrukturyzacji polskiego rolnictwa.
- b) Wywołanie dodatkowego popytu na surowce rolne przez wspieranie produkcji bioenergii, która otwiera nieograniczony popyt na produkty rolnictwa, głównie zboża i na inne rośliny energetyczne. Ten dodatkowy popyt powinien pomóc przezwyciężyć deprecjonujący wpływ mechanizmu rynkowego na ceny produktów rolnych i umożliwić działanie rolnictwa bez konieczności prowadzenia polityki protekcjonistycznej.
- c) Dodatkowy popyt na zboża prowadzić może do wzrostu cen całej żywności ze względu na kosztotwórczą funkcję cen zbóż. Równocześnie powinien on uruchomić większy niż dotychczas nacisk na postęp technologiczny prowadzący do obniżki kosztów.
- d) Głębokie wahania cen zbóż wywołują zasadnicze zmiany ekonomicznych uwarunkowań funkcjonowania nie tylko całego sektora zbożowego, lecz także opłacalności i ryzyka produkcji trzody chlewnej i drobiu. Ze względu na wahania cen równie ryzykowna jest produkcja i przetwórstwo rzepaku. Zagrożenia te potęguje niedostateczny rozwój rynku zbóż, który jest słabo rozwinięty i płytki, a dominacja działań interwencyjnych (w latach 1990-2003) ograniczyła działanie mechanizmu rynkowego, hamowała rozwój giełd i zapotrzebowanie na rynkowe metody zabezpieczenia przed ryzykiem cenowym.
- e) Liberalizacja obrotów handlowych wewnątrz Unii Europejskiej prowadzi do ożywienia obrotów handlowych nie tylko przetworami zbożowymi, ale również ziarnem zbóż. Powinno to przyspieszać powrót do równowagi długookresowej po szokowych zmianach podaży. Jednakże w latach 2004/05 – 2006/07 stabilizacyjny wpływ integracji był mało widoczny, a wahania cen zbóż na rynku krajowym nie zmniejszyły się, mimo wzrostu obrotów handlowych zbożami wewnątrz Unii. Jedną z podstawowych przyczyn zbyt długiego dochodzenia cen do poziomu równowagi są wysokie koszty transakcyjne ze względu na peryferyjny charakter rynku polskiego w stosunku do głównych kanałów przepływu zbóż w UE oraz niski poziom rozwoju infrastruktury transportowej, w tym portowej. Mimo to włączenie polskiego sektora

zbożowego do jednolitego rynku europejskiego służy rozwojowi rynku zbóż w Polsce, powinno więc być stymulatorem rozwoju produkcji zbóż w Polsce.

- f) Przy ograniczoności krajowych środków budżetowych na rolnictwo środki, które mogły być skierowane na wsparcie postępu technologicznego, zużycia środków plonotwórczych i postępu genetycznego były bardzo małe. Także obecne przepisy UE nie dopuszczają stosowania przez krajową administrację środków naruszających równe warunki konkurencji. Jediną dopuszczoną okresowo przez KE możliwością wsparcia procesów efektywnościowych w rolnictwie przez budżet krajowy są subwencje do postępu biologicznego, które w większości przeznaczane są na dopłaty do zakupu kwalifikowanego materiału siewnego. Szeroko stosowane są natomiast subwencje wspierające inwestycje w gospodarstwach, poprawiające jakość i efektywność produkcji, działania marketingowe itp., prowadzące do poprawy efektywności działania i wzrostu dochodów rolniczych.
- g) W sprzeczności do tych działań stoi zakaz uprawy roślin genetycznie zmodyfikowanych (GM), wprowadzania do obrotu produktów GM, w tym także pasz GM oraz zakaz przetwarzania w Polsce importowanej żywności GM. Wyolbrzymiane obawy przed nierozpoznanymi obecnie do końca skutkami niekontrolowanego rozprzestrzeniania się w środowisku genotypów ulepszonych przy pomocy metod biotechnologicznych powodują, że Polska dąży, aby być krajem wolnym od GM. Główne szanse rozwoju rolnictwa upatruje się w bioróżnorodności, jako podstawie rozwoju produkcji żywności metodami ekologicznymi. Stanowisko to nie tylko ignoruje ekonomiczne przesłanki stosowania roślin GM, nie uwzględnia realnych problemów polskiego rolnictwa i zagrożeń dla jego konkurencyjności płynących z wyłączenia polskiego rolnictwa z nurtu światowego. Stanowisko to nie uwzględnia także naukowych argumentów oraz stoi w sprzeczności z prawem obowiązującym w UE.